

SANTERI JUNTILA
TARTTO

Alkuperänselityksiä mordvan ja marin paljoudenilmaisimille

Rihoa minun on tutkijana kiittäminen niin paljosta, että perehdyn pienessä juhlakirjoituksessani paljoutta ilmaiseksi kysymys- ja vastauspronomeihin. Kun Riho vielä on ennakkoluulottomasti laajentanut tutkimusalaansa itämerensuomesta kauas itään, olen minäkin tässä vähäisessä lisässä uskaltanut aina marin kielialueelle saakka. Aihe artikkeliini sai alkunsa sivujuonteenä mordvan ensi tavun vokaalinkatoa käsittelevässä tutkimuksessani, joka itse paisui aivan liian suureksi tähän kirjaan.

Ersän *зapo*, mokšan *məžara*¹ 'paljonko, kuinka paljon' edustuu murteissa kuten moni muukin mordvan sana: ersän šokšalaismurteissa ja pääosassa mokšaa on säilynyt useimmista ersän murteista ja mokšan ns. sekamurteisista (vrt. Juho Pystysen artikkeli tässä teoksessa) toisen tavun väljän vokaalin edeltä kadonnut ensi tavun vokaali – tässä sanassa poikkeuksellisesti koko ensi tavu. Säilymämuodon ansiosta sanalle on mahdollista esittää todennäköinen etymologia, joka ei kuitenkaan ole ensimmäinen ilmeinen.

Ensi näkemältä mordvan kvantoriaalinen kysymyspronomini voisi liittyä lainana tšuvassin sanaliittoon *muçe apa* 'paljonkohan'. Pronomini *muçe* [miže] merkitsee 'kuinka monta, montako, kuinka paljon, paljonko' ja partikkeli *apa* 'toki, kyllä, -hAn; ihanko totta, todellako, -kO' (Moisio ym. 2007). Sanan levikki kautta koko mordvan diasysteemin edellyttää lainautumista jo kantamordvaan viimeistään noin vuosituhat sitten puhutusta tšuvassin

1. Ersän sanat ovat yleiskielen sanakirjasta (Niemi & Mosin 1996). Mokšan kyrilinen ortografia on valitettavasti tutkimuskäyttöön liian epätarkka; siteeraan siksi mokšan sanakirjan (Herrala & Feoktistov 1998) sen rinnalla käyttämää latinisaatiota.

edeltäjästä volganbolgaarista. Kantamordvan ja tšuvassin välinen äänteellinen vastaavuus onkin lähes täydellinen; on rekonstruoitava kantamordvan **miž(ə)* ~ **məž(ə)* *arâ*, jonka *-*ə* (pro ***-a*) selittyy helposti sanan yleistymiseen ja kieliopillistumiseen liittyvän kulumisen kautta.

Toisaalta pronominit lainautuvat perin harvoin, yleensä vain hyvin tiiviissä kielikontakteissa, joissa kielestä toiseen liikkuu paljon ja monenlaisia vaikutuksia. Yhdysmuodosteisen pronominin alkuosaksi onkin yhtä hyvin ajateltavissa mordvan yleinen kysymyspronomini, ersän *meze*, mokšan *mežä* 'mikä', joka varmaankin on < kantaauralin *mi 'mikä' + *će 'se'. Pronominit on yhdistänyt jo MdWb esittäessään kummatkin (E *meže* – M *mežä* 'was?', E *žaro* – M *məža-rä* 'wieviel?') kysymyspronominivartalon E M *me-* alla.

Johdos- tai yhdyssanaetymologia tarvitsee kuitenkin vielä selityksen jälkiosalle *-*arâ*. Lainaetymologiaan se kuuluu luontevasti: homonymian välttäminen (mikä? ≠ paljonko?) on aiheuttanut vahvistavan partikkelin valikoitumisen mukaan lainan lähtömuotoon. Kvantoriaalinen kysymyspronomini voi levitä yli kielirajan kaupankäyntitilanteissa, jollaisissa eri kielten puhujat ovat kautta aikojen joutuneet toistensa kanssa tekemisiin. Lainautumista usein suosii äänteellinen läheisyys kielen keskeiseen perintösanastoon, tässä tapauksessa muihin pronomineihin. Mordvan ja tšuvassin (tai jo volganbolgaarin) välistä kielikontaktia on sitä paitsi syytä pitää varsin tiiviinä, sillä lainojen joukossa ovat peräti äidin, pojan ja isonsiskon nimitykset (vrt. Metsäranta ym. 2023: 205).

Interrogatiivi E *žapo*, M *məžara* kuuluu kuitenkin kiinteällä siteellä mordvan perintösanastoon: sillä on parinansa kvantoriaalinen demonstratiivi E *žapo* (useimmissa murteissa *šnarō*), M *šnarā* 'niin paljon'. Tämän alkuosa ei selity tšuvassista vaan mordvalaiskielten omasta sanastosta: kyseessä on pronominin E *ce*, M *šä²* 'se' (< kantaauralin *će) genetiivi. Lainaselitys edellyttää siis kvanttorifunktion hahmottuneen jälkiosalle *-*arâ*, joka sitten on voinut saada määritteeksensä demonstratiivipronominin.

Tukea lainaselitykselle näyttää löytyvän samankuuloisesta pronominista marissa. Vuorimarin yleiskielessä on *mazap* 'paljonko, kuinka paljon' ja sillä murteellisia vastineita niittymarissa. Nämä pronominit, itämarin *ma-za-r*, *mazârî*, niittymarın *ma-zà-râ*, *mâzà-râ* ja vuorimarin *ma-za-r*, *ma-zà-râ*, *ma-zar* 'wie viel, wie viele?' (TschWb 367) eivät *z*-äänteensä takia voi palautua ainakaan kantaauraliin, joten laina tšuvassista tarjoutuu niillekin selitykseksi. Pienen lisäongelman aiheuttavat eräät näitten pronominien variantit: itämarissa on *mâzale*, niitty- ja luoteismarissa *mazalâ*, niittymarissa

2. Tavallisesti E *e*, M *ä* ensi tavussa palautuu kantaauralin *ä:hän; poikkeava kantaauralin *e:n edustus voi johtua pronominivartalon yksitavuisuudesta tai kenties toisen demonstratiivin E *me*, M *tä* 'tämä; se' vaikutuksesta.

mazalĭkĭ (MNYsz 1452). Näissä voi nähdä äännevaikutusta muinaislaavin muodoista *c(ъ)коль* (*s(ŷ)kalĭ*), *c(ъ)колькъ* (*s(ŷ)kalĭkŷ*) 'paljonko' (vrt. REW s.v. *сколько*) tai viimeistään niitten jatkajista venäjän murteissa.

Kysymys näitten Volgan alueen kielten interrogatiiveista on kuitenkin laajempi ja monimutkaisempi. Marin sana on kytköksissä perintösanastoon vielä mordvan kysymyssanaakin tiukemmin. Kaikkialla marissa tunnetaan kvantoriaalisesta interrogatiivista muotoja, joissa ensimmäisellä tavunrajalla on nasaali: niittymarin kirjakielessä *мыняр(e)* (Moisio 1994), vuorimarissa *маняр(ы)*, jonka Savatkova (2008) esittää kirjakielessä ensisijaisena muotona. Itämurteista tavataan myös *-n*-llistä tyyppiä *monare* ja vuorimarista *manarĭ* (TschWb 382–383; MNYsz 1451). Nasaalivariantit ovat yleisempiä kuin *-z*-lliset.

Ensi tavu, niittymarin *мы-* ~ *мо-*, vuorimarin *ма-*, vastaa kaikkialla pronominia 'mikä' (vrt. Alhoniemi 1985: 90). Kantaauralin **mi* alun perin lausepainottomana edustuu niittymarissa päätteettömänä odotuksenmukaisesti muodossa *mo*, mutta päätteen edellä *mĭ-*; nykyaivutuksen *mo*-kantaiset muodot ovat siis analogisia tai perustuvat lausepainoiisiin muotoihin (toisin Bereczki 2013: 139). Palataalisen *-ŋ*-edustuksen Bereczki (samassa) selittää (esimarin?) **i*:n aiheuttamalla progressiivisella assimilatiolla; toisaalta sen on voinut aiheuttaa vielä tämän jatkaja, kantamarin **i*.

Vastaavat kvantoriaaliset demonstratiivit ovat niittymarin *тынаре* 'näin paljon' ja *тунаре* 'niin paljon', vuorimarin *тинярĭ* 'näin paljon' ja *тынярĭ* 'niin paljon', joissa alkuosan muodostavat pronominit 'tämä' ja 'se' (vrt. Alhoniemi 1985: 85, 87). Mitään näitä vastaavia *-z*-llisiä muotoja eivät tarkasteleman sanakirjat tunne. Bereczkin mukaan jälkiosana sekä interrogatiiveissa että demonstratiiveissa on likimäärän ilmaisin *наре* 'melkein, lähes; suunnilleen, noin', jolle hän ei kuitenkaan anna etymologiaa.

Seuraavaksi on palattava tšuvassiin. Pronominilla *миџе* on variantit *минче* [miŋʒe] ja *мѣнче* [mĕŋʒe], joita Fedotov (1996 s.v. *мѣн*) pitää ensisijaisina: niitten kantana on kysymyssana *мѣн*, murt. *мин* 'mikä'. Jälkiosaksi on ehdotettu lainaa persian sanasta *چānd* 'kuinka paljon', mutta Fedotovin mukaan se todennäköisemmin selittyy yleisturkkilaisena ekvatiivin tunnukseksi **-čā/*-čĕ*. Pronominilla on vastineet kaikissa turkkilaiskielissä, esimerkiksi turkin *ni-ce*, hakassin *нен-ча* ja kabardi-balkaarin *нин-че*. Tšuvassin *миџе* on siis ainakin suhteellisen myöhäinen lyhenemämuoto. Primäärein asu *мѣнче* ei sovi minkään marin interrogatiivin lähteeksi Räsänen (1920) ensi tavun vokaaleille ja keskikonsonantistolle esittämien lainaedustusten pohjalta: vrt. esimerkiksi tšuvassin riimisanaa *мѣнче* 'maailma' (s. 39), joka niittymariin on lainautunut muodossa *tündžĕ* id. (TschWb 840). Sama koskee asuja *минче* ja *миџе*: marin ja tšuvassin kvantoriaaliset kysymyspronominit ovat todennäköisesti vain sattumalta samankuuloisia, samoin kuin vaikkapa suomen *moni* ja ruotsin *många*.

Sama pätee mordvaan, jonka kantamuotoa on suuremman variaation vuoksi pidettävä aiempana kuin marin. Molemman kielihaaran kvantoriaalisissa interrogatiiveissa on – aivan kuten tšuvassissakin – alkuosana ’mikä’-pronomini. Mordvan jälkiosa *-arê muistuttaa sekin marin konsonanttialkuisia elementtejä -ńare ~ -ńarê ~ -ńar, -nare ~ -narê, -zarê ~ -zar.

Marin edellä mainittu likimäärän ilmaisin *hape* (keski- ja länsimurteis-
sa myös *ńare, ńar, ńarê*, vuorimarisissa myös *ńarə* ym.) oli ilmeisesti alun perin postpositio merkityksessä ’(vain, suunnilleen) jnk verran’. Se esiintyy pääsanansa jäljessä kuten postpositiot: vrt. itämarin *ik i nare* ’ungefähr ein Jahr’, niittymarin *kê-tmê nê-rê* ’den Kräften entsprechend’ (TschWb 414).

Marissa postpositiot voivat järjestyä joko nominatiivilla tai genetiivillä (Alhoniemi 1985: 48–49). Grünthalin (2022: 964) mukaan kieli suosii tässä nominatiivia, vain pronomineista postpositiot vaativat genetiiviä. Niinpä pronomineissa postposition edelle kuulunut genetiivin päätte *-n* on voinut lohjeta tämän alkuun, kun postposition käyttö on laajentunut nominien edelle: **-n arê > *narê*. Tämän nasaalittyyppin osoittaa marissa vanhimmaksi myös sen vokaaliedustus, joka on periytynyt kantaauralin kysymyspronominilta. Ensi tavun vokaaliltansa epäsäännöllinen, laajalti *a*:llinen *-z*-tyyppi **mazarê* taas on syntynyt vasta kantamarinin jälkeen, kenties tšuvassin vaikutuksesta länsimurteisissa, joissa ensi tavun *a* on odotuksenmukainen, ja levinnyt sieltä laajemmalle. Rinnakkaismuodon synty on puolestaan voinut ratkaisevasti hämärtää nasaalikonsonantin yhteyden genetiivinpäätteeseen ja saada siitä alkavan sananosan hahmottumaan postpositiona.

Mordvan *-arê ja marin *-arê eivät vokaalisuhteensa vuoksi voi olla alkusukua keskenään, mutta kenties niillä on silti yhteinen alkuperä. Kvantoriaalisten pronomineiden jälkiosa tulisi voida selittää jostakin kvantitatiivisuutta ilmaisevasta sanasta. Tällaiseksi sanaksi tarjoutuu arjalaislaina, jota suomessa edustaa *arvo*, virossa *arv* ’määrä’ ja unkarissa *ár* ’hintä’. Holopainen (2019: 68–70) vertaa näitä mm. muinaisindoarjan sanaan *arghá* ’hintä’ ja osseetin sanaan *ary* ’arvo’; näistä merkityksistä on lainansaajakielessä voinut kehittyä viron tapaan myös ’määrä’.

Holopainen (2019: 69–70) kannattaa äänteellisistä ja levikkisyistä Aikion tulkintaa itämerensuomen ja unkarin sanojen erillisestä lainautumisesta arjalaiselta taholta, jolloin ensinmainitun lähtömuotona voisi olla länsiuraliin lainautunut alaanin (tai yleisemmin esiosseetin) **arya-* (vrt. Aikio 2020: 29). Länsiuraliin rekonstruoitava **arwa* edustuu kantamordvassa säännönmukaisesti **arê* aivan kuten kantaauralin **čarwê > kantamordvan *šurê > E цюро M šura* ’sarvi’ (Aikio 2020: 107); mordvassa toisen tavun **a* redusoituu tällaisessa asemassa (Bartens 1999: 65), mutta ei labialisoisi ensi tavun **a*:ta niin kuin toisen tavun suppea vokaali. Länsiuralin *a*-vartaloiden edustuminen itämerensuomen *o*-vartaloina ei sekään ole epätavallista.

Aikion mahdollisina mordvan vastineena pitämään (johdos)verbiin E *apcemc* 'ajatella, miettiä; luulla, arvella; aikoa; toivoa, toivottaa', M *afšəms* 'ajatella, miettiä' Holopainen suhtautuu epäillen. Mordvan frekventatiivisinkoatiivinen *ś(ə)*-verbinjohdin on nimittäin kaikissa tunnetuissa tapauksissa verbikantainen (Hallap 2000: 129–134), joten sen (teonlaadultaan mahdollisesti neutraalin) kantaverbin on omine kantanomineineen katsottava kadonneen. Jos kaivattu kantanomini **arə* 'määrä' voidaan osoittaa mordvan kvantoriaalisista pronomineistakin, vahvistuu myös verbin johdosetymologia, vaikka yksi rengas johtoketjusta jääkin puuttumaan.

Kantamariin rekonstruoitavaa pääteainesta **-arə* ei voi vokaalinsa takia palauttaa itämerensuomen ja mordvan kanssa yhteiseen arjalaislainaan, jonka olisi pitänyt saapua jo uralilaisen kantakielen äännetasolle ja edustua marissa ***-ur*. Marin ainesta olisi siis pidettävä kolmantena erillisenä, länsiuralin ja esiunkarin sanojen kanssa rinnakkaisena lainana arjalaiselta taholta – ilmeisesti kuitenkin alkuperäisenä substantiivina aivan vastaavasti kuin mordvalaiskieltenkin pronomineista löytyvää pääteainesta. Tällaisesta rinnakkaislainautumisesta tunnetaan muitakin tapauksia: esimerkiksi rautaa merkinnyt arjalainen sana näyttää lainautuneen erikseen kantamordvaan, kantamariin, kantapermiin, kantahantiin ja kenties kantamansiinkin (Holopainen 2019: 121–125).

Jonkin muinaisiranilaisen kielimuodon ensitavun **a* näyttää edustuvan kantamarin **a*:na myös marien omakielisessä etnonyymissä, niittymarin *mapuŷ*, vuorimarin *mapy* ← kantairanin **mar(H)ya-*. Holopainen (2019: 135–137) pitää etymologiaa hieman ongelmallisena juuri vokaaliedustuksensa takia, sillä se näyttää marin kannalta myöhäiseltä. Holopainen pohtii, olisiko esimarin **a* voinut säilyä jossakin tietyssä äänneympäristössä, ja yhteistä kummallekin etymologialle onkin *a*:ta seuraava tremulantti. Ongelmaksi kuitenkin jää, miksi esiosseetin tai jonkin sille läheisen kielen **arya-* edustuisi marissa ilman velaarispiranttia, joka kuitenkin olisi fonotaktisesti täysin mahdollinen.³

Mordvan kvantoriaalisten pronomien alkuperä näyttää tämän tutkimuksen valossa varsin selvältä, marin puolelle sen sijaan jää avoimia kysymyksiä. Kantamordvaan voimme rekonstruoida kysymyksen **məžə arə* 'mikä määrä' ja vastauksen **śəŋ arə* 'sen määrä', joitten jälkiosa vastaa suomen arjalaisperäistä sanaa *arvo*. Kantamarissa on ollut genetiiviattribuuttirakenne **mŷn* (> **mŷn*) *arə* 'minkä verta', jonka jälkiosa saattaa olla tästä erillinen arjalaisperäinen laina, mutta äännevastaavuuksia on marin kielihistoriaa paremmin tuntevien vielä selvitettävä.

3. Tämän kappaleen huomioista kiitän artikkelini nimetöntä vertaisarvioijaa, joka tiivistää oman näkemyksensä niin, että kumpikin marin lekseemi ehkä on iranilaisperäinen, mutta kolmannen osapuolen välittämä.

Lyhenteet

- E ersä(n)
M mokša(n)

Lähteet

- Aikio 2020 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio). *Uralic etymological dictionary* (draft version of entries A–Ĉ). (Opened for comments and discussion on <academia.edu>, 17.1.2020.) <https://www.academia.edu/41659514/URALIC_ETYMOLOGICAL_DICTIONARY_draft_version_of_entries_A_Ĉ_>
- Alhoniemi, Alho. 1985. *Marin kielioppi* (Apuneuvoja suomalais-ugrilaisien kielten opintoja varten X). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <<http://www.sgr.fi/apuneuvoja/apuneuvojax.pdf>>
- Bartens, Raija. 1999. *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <<https://www.sgr.fi/sust/sust232/Bartens-1999-Mordvalaiskielten-rakenne-ja-kehitys.pdf>>
- Bereczki, Gábor. 2013. *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari): Der einheimische Wortschatz* (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 86). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Fedotov 1996 = Федотов, М. Р. 1996. *Этимологический словарь чувашского языка в двух томах*. Чебоксары.
- Grünthal, Riho. 2022. Adpositions and adpositional phrases. Teoksessa Bakró-Nagy, Marianne & Laakso, Johanna & Skribnik, Elena (toim.), *The Oxford guide to the Uralic languages*, 961–969. Oxford: Oxford University Press. <<https://doi.org/10.1093/oso/9780198767664.003.0050>>
- Hallap, Valmen. 2000. *Verbaaltuletussufiksoid mordva keeltes* (Eesti Keele Instituudi toimetised 5). Tallinn. <<https://drive.google.com/file/d/ikntVpvpwnDjI9G4M4EJHe-Bo2RnmhrN/view>>
- Herrala, Eeva & Feoktistov, Aleksandr. 1998. *Mokšalais-suomalainen sanakirja* (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58). Turku.
- Holopainen, Sampsa. 2019. *Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. Helsinki: University of Helsinki. (Väitöskirja.) <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5729-4>>
- MdWb = Heikkilä, Kaino & Kahla, Martti (toim.). 1990–1999. *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 59). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- Metsäranta, Niklas & Milanova, Veronika & Honkola, Terhi. 2023. Borrowability of kinship terms in Uralic languages. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 68. 141–216. <<https://doi.org/10.33339/fuf.120920>>
- MNySz = Beke, Ödön. 1997–2001. *Mari nyelvjárás szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch)* 1–9 (Bibliotheca Ceremissica Tomus IV). Savariae.
- Moisio 1994 = Мойсио, Арто. 1994. *Марла-финнла мутер*. Йошкар-Ола: Марий книга савыкташ.
- Moisio, Arto & Fomin, Eduard & Luutonen, Jorma. 2007. *Tšuvassilais-suomalainen sanakirja = ЧӀвашила-финла словарь* (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 76). Turku.
- Niemi, Jaana & Mosin, Mihail. 1996. *Эрзянь-финнэнь валкс = Ersäläis-suomalainen sanakirja*. Саранск: Мордовской книжной издательствась.
- REW = Vasmer, Max. 1953–1958. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Heidelberg.
- Räsänen, Martti. 1920. *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 48). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2016090123376>>
- Savatkova 2008 = Саваткова, А. А. 2008. *Словарь горномарийского языка*. 2-е издание, переработанное и дополненное. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство.
- TschWb = Moisio, Arto & Saarinen, Sirkka. 2008. *Tscheremissisches Wörterbuch* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <<https://doi.org/10.33341/sus.877>>